

стало те, що до завершення цього ж року в Україні уже видавалося 370 найменувань (із них понад 180 україномовних) газет, журналів, часописів республікансько-повітового значення. Місячний тираж центральних українських газет, не враховуючи губернських і повітових, становив 1,7 млн. примірників, а російських і національних меншин 1,2 млн. екземплярів. Щомісячно виходило у світ майже 400 тис. журналів. Порівняно з другою половиною 1919 р., у залежності від регіону, на чотири-п'ятиразовий випуск перейшло більшість губернських і повітових газет республіки.¹⁵

Таким чином, впродовж 1917-1920 рр. в Україні було створено національне видавництво літератури і періодики. Розпочала формуватися українська школа журналістики. Розвивалася друкарська справа національних меншин.

Все це разом створювало сприятливі умови для проведення національно-культурного будівництва в Україні.

А. Купцов, І. Срібняк (Київ)

ОСВІТЯНСЬКІ ГУРТКИ ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ ТУХОЛЯ В 1920-1921 рр.

Піднесення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у 1918 р. призвело до створення Української Галицької Армії, яка зі зброєю в руках успішно виступала проти всіх намагань Польщі анексувати галицькі землі. Проте у травні-червні 1919 р. УГА, зазнавши військової поразки, змушена була відступити за р.Збруч. Невдача, що спіткала УГА, не означала припинення її боротьби за незалежність і соборність України. Однак, одним з її наслідків стало зростання як кількості полонених та інтернованих вояків УГА, так і збільшення числа самих таборів у Польщі. Поступово на її теренах було створено кілька таборів та

¹⁵ ЦДАВО України – Ф.166 – Оп.2 – Спр.29 – Арк.16; Українська культура. Лекції за редакцією Д. Антоновича – К. – 1993 – С.165.

перехідно-розподільчих пунктів для полонених та інтернованих, умови перебування в яких українського вояцтва були надзвичайно скрутними.

Кількість полонених вояків-галичан істотно зростає у кінці квітня 1920 р., коли 2-га і 3-тя бригади ЧУГА¹ перейшли на бік Армії УНР, після чого їх особовий склад яких був роззброєний та інтернований польською владою. Така ж доля спіткала і 1-шу бригаду ЧУГА, яка в районі Козятина потратила в оточення польської армії та без бою склала свою зброю. Всі вояки-галичани та сконцентровані в районі Фридрихівки (біля Проскурова), після чого частина галицького вояцтва влилась до Армії УНР, частина (майже виключно стрільці) була амністована польською владою, решта ж мала бути переведена до Тухолі. З 15 травня 1920 р. до цього табору починається переведення полонених вояків УГА, і вже через п'ять днів до Тухолі прибули перші два транспорти полонених галичан, переважно старшин УГА². Ці заходи поляків значно збільшили чисельність мешканців табору - за архівними джерелами у Тухолі на початку червня 1920 р. нараховувалося 2460 осіб (у т.ч. 660 старшин)³, середній вік яких коливався у межах від 15 до 58 років, але основна маса полонених була віком від 19 до 42 років⁴.

Через втечі полонених з табору, а також звільнення польською владою окремих категорій українських військовиків (переважно тих, за кого поручалась місцева польська влада або родини), чисельність його мешканців вже до середини червня зменшилася до 2135 осіб (у т.ч. 575 старшин). Крім того, у таборі в цей час перебувало ще 11 цивільних осіб, що з різних причин були інтерновані

¹ ЧУГА - Червона Українська Галицька Армія.

² Вішка О. Табір полонених вояків УГА в Тухолі // Сурмач. - Лондон, 1996. - Ч.1-4(126-130). - С.34.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф.3522, оп.1, спр.5, арк.25. Такими ж даними оперує і М.Павленко у своїй монографії «Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.)», (К., 1999. - С.53).

⁴ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.1, арк.1-9.

польською владою⁵. 1 липня 1920 р. військова влада Польщі визначила Тухолю єдиним місцем скупчення полонених українців (як стрільців, так і старшин) зі Східної Галичини, які у відповідності до цього рішення мали бути передислоковані до цього табору. Фактично у Тухолі мали бути зосереджені всі ті вояки УГА, хто через вороже ставлення до Польської держави ще не був звільнений до цього часу⁶.

У червні 1920 р. було засновано «Раду старшин» - «виборну репрезентацію полонених старшин У.Г.А., приміщених в таборі полонених в Тухолі», завданням якої було захищати інтереси полонених перед польською адміністрацією табору та призначати старшин на роботи до внутрішньотабірних закладів (пошта, канцелярія, пекарня, кухня та ін.) та поза табором. Крім того, як йшлося в її статуті, прийнятому 19 червня 1920 р., «Рада мала за свій обов'язок повідомляти старшин, підстаршин і стрільців 1) відчитами, 2) рефератами, 3) публічними диспутами, 4) театральними виставами, 5) концертами, 6) бібліотекою. Має заложити читальню та архив і видавати часопись «Раду»⁷. До складу «Ради» входило по три представника від кожного старшинського бараку, які обиралися більшістю голосів їх мешканців. Четвертий параграф статуту визначав склад керівного органу Ради - «виділу», до якого входили голова, місто голова (заступник) і секретар⁸. Першим головою Ради було обрано сотника І.Цапяка (заступником - сотника М.Луцького, секретарем - хорунжого І.Новодворського). Але майже відразу через безпідставний донос, що звинувачував їх у більшовизмі, І.Цапяка і І.Новодворського було заарештовано і ув'язнено на один місяць⁹.

Проте це не стало на заваді процесу виникнення в таборі різних гуртків, завданням яких стало об'єднання старшинства УГА та кооперація їх роботи у культурно-освітній царині.

⁵ Вішка О. Вказ. праця. - С.34.

⁶ Karpus Z. Obóz jeńców Nr 7 w Tucholi (1914-1921) // *Stydia i materiały do historii wojskowości*. - 1994. - Т.XXXVI. - S.140.

⁷ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.3, арк.3-3зв.

⁸ Там само, арк.3зв.

⁹ ЦДІА України, м.Львів, ф.309, оп.1, спр.1101, арк.5; див. також: Вішка О. Вказ. праця. - С.35.

Першим (12 червня 1920 р.) заснувався «правничий кружок» (голова - д-р І.Хічій), члени якого розпочали виклади по політичному, цивільному і карному праву та курсу суспільно-економічних наук¹⁰, а також зорганізували курс для студентів права¹¹. Наступного дня у таборі утворився «технічно-промисловий кружок», що мав у своєму складі 25 чол. Ще через тиждень були створені «торговельний» (голова - д-р В.Кіцула) і «кооперативний» гуртки¹², члени яких організували читання лекцій по відповідним курсам¹³.

29 червня 1920 р. - заснувалася «військова комісія» на чолі з отаманом (майором) В.Льобковіцем (пізніше - сотником М.Луцьким)¹⁴, заходами членів якої було розпочато читання т.зв. «військового курсу», який включав у себе виклади з польової служби, тактики і морального виховання (лектори - отаман К.Шльосер, сотники С.Пенчак і М.Луцький), економічно-адміністративної служби (сотник Я.Готліб), «військового службового стилю» (сотник М.Луцький), організації (війська) (отаман А.Ерле), «науки стріляння» (отаман В.Льобковіц), «поступовання» (функціонування) суду честі (отаман І.Андріївський) та ін.¹⁵ Проте, як повідомляв табірний часопис, вже в листопаді 1920 р. виклади на цьому курсі було припинено «по причині відсутности учителів, які спрямували на захід»¹⁶. «Військовою комісією» було також укладено список старшин, які зголосились би служити два-три роки в Українській Армії. Попри крайню ступінь втоми старшинства УГА від участі у Першій світовій та польсько-українській війнах до цього списку вписалося 153 старшини¹⁷.

¹⁰ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.3, арк.56.

¹¹ Вішка О. Вказ. праця. - С.36.

¹² ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.3, арк.56зв., 58.

¹³ З кружків і відчитової салі // Табор. - 1920. - 11 листопада. - Ч.1. - С.4.

¹⁴ *Rezmer W.* Kronika Wołodymyra Ogonowskiego - źródło wiedzy o obozie jeńców Ukrainkiej Halickiej Armii w Tucholi w 1920 r. // III Міжнародний конгрес українців. - Харків, 1996. - С.52.

¹⁵ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.7, арк.9.

¹⁶ З кружків і відчитової салі // Табор. - 1920. - 11 листопада. - Ч.1. - С.4.

¹⁷ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.3, арк.56.

1 липня 1920 р. у таборі заснувався «артистично-драматичний (театральний) кружок ім.І.Франка». Як зазначалося у його статуті (повністю текст статуту наведено у додатках), завданням гуртка стало «вишколювати артистичні сили, студіювати твори нашої і європейської літератури драматичної, [...] і давати драматичні виступи»¹⁸. На початку липня 1920 р. у таборі також виникли музичний гурток і «просвітній кружок», а 22 серпня ц.р. у таборі було організовано «сільськогосподарський кружок», члени якого проводили для всіх бажаючих курси садівництва, молочарства і годівлі худоби. Ці курси відвідувало пересічно 25 чол.¹⁹ У цей час практично всі гуртки почали влаштовувати для своїх членів читання та виклади у відповідності до своїх фахів.

22 серпня 1920 р. заходами членів Ради старшин було засновано товариство «Праця», метою діяльності якого мала стати «культурна праця в найширшому значінню того слова в таборі для приготування працюючих в краю»²⁰. У § 3 статута товариства це загальне положення набуло більшої деталізації - ціллю організації було визначено «будівництво Української держави через культурну працю. [...] праця підготовча, так теоретична, як і практична. Она має запізнати членів товариства зі всіма способами користного будівництва Української держави і вишколювати солідних та чесних народно-державних робітників»²¹. До його керівного осередку - Центрального Комітету (ЦК) - увійшли всі голови окремих гуртків та ще по одному представникові від кожного гуртка. Фактично ЦК став вищим координаційним осередком всієї культурно-освітньої роботи в таборі²², до функцій якого, зокрема, входила допомога окремим гурткам, затвердження їх статутів та полагодження конфліктів між ними²³.

Найбільш активно розвинув свою діяльність заснований 24 червня 1920 р. «просвітній кружок» (культурно-просвітня секція), співголовами якого було обрано сотників

¹⁸ Там само, ф.3522, оп.1, спр.3, арк.57зв.-58; спр.10, арк.3.

¹⁹ Там само, спр.3, арк.57.

²⁰ Там само, арк.56.

²¹ Там само, спр.7, арк.23.

²² Вішка О. Вказ. праця. - С.36.

²³ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.7, арк.23.

Ф.Балицького і І.Царевича, секретарем - четаря Д.Спилика, господарем четаря Я.Мацюка. На перших (установчих) зборах "просвітнього кружка до його складу вписалося 115 чол.²⁴ Дещо пізніше у складі гуртка було створено п'ять секцій («народного, середнього і вищого шкільництва», «фахових шкіл», «позашкільної освіти», «учительського кружка» і бібліотеки). Вже до 6 серпня 1920 р. її членам вдалося заснувати для стрілецтва УГА т.зв. «виділовий» курс, курси для неграмотних (провадив поручник І.Мацієвич) і «людовий» (народний) університет на чолі з четарем Я.Мацюком, які, щоправда, через від'їзд стрільців на роботи влітку 1920 р. тимчасово припинили свою діяльність. Фактично у рамках народного університету стрільцям встигли прочитати кілька лекцій по темі «Вступні поняття сільського господарства» (лектор - поручник Остап'як). Крім того, для широкого загалу полонених було влаштовано читання циклу викладів про життя та діяльність І.Франка (четар Я.Мацюк) і лекція «Громадянська праця на селі» (поручник Остап'як), які викликали жваву дискусію серед полонених²⁵.

Але цього було недостатньо, що усвідомлювали і самі старшини з числа викладачів. Намагаючись привернути до цієї проблеми увагу решти старшинства УГА, поручник З.Ціховський навіть звернувся з окремим листом до Ради старшин табору, в якому він закликав подбати «про своїх вірних друзів-краянів, стрільців і підстаршин», організувавши для них «окремі курси з узглядненням їх духового розвитку». На цих курсах старшини мали би змогу «забути свою скуку, викладаючи нашим підстаршинам і стрільцям [...] про українську історію, географію, літературу, про кооперацію, бухгалтерію, рільництво і т.и.»²⁶.

Значно інтенсивніше тривала освітня робота у середовищі старшинства УГА. Відповідно до рішення членів «учительського кружка» від 28 липня 1920 р. у таборі були створені «курси для сімінарістів і гімназістів» або т.зв. «научні» курси, які включали заняття з англійської і французької мов (викладали сотник І.Пашкевич, поручники

²⁴ Там само, ф.3522, оп.1, спр.7, арк.8.

²⁵ Там само, арк.6.

²⁶ Там само, спр.4, арк.34.

В.Дикий, Д.Богачевський і І.Калужницький), бухгалтерії (читав цивільний урядовець Іванець) та стінографії. Пересічно їх відвідувало від восьми до 60 слухачів²⁷. Крім того, для старшин читалися окремі лекції з «історії українознавства» (поручник В.Солчаник), всесвітньої історії (сотник В.Соллогуб), суспільної економії (поручник Д.Богачевський), педагогіки (хорунжий М.Кудрич), етнографії (поручник Я.Кузьмів), математики і фізики (четар М.Добрянський і сотник О.Царевич), "начеркової" геометрії (четар М.Добрянський), господарства (Г.Стефурак), латинської (сотник Байрак) і грецької (четар Г.Мартинюк) мов та ін. Бажаючи мали змогу відвідувати «теологічні курси». Велика увага приділялася й піднесенню культурного рівня старшин УГА, для яких також викладалася теорія співу (четар А.Баландюк), бажаючи мали можливість навчитися грі на скрипці (викладачі - М.Корикора і М.Зенюк), читанню нот (Р.Ставничий), танцям (четар Г.Лірей), а також основам драматичного мистецтва (четар Я.Мацюк). Загалом до 4 серпня 1920 р. у таборі відбулося 79 "відчитів" (лекцій), переважно на військово-історичні теми²⁸.

Активно у цей час працювала й табірна бібліотека (її роботою керував четар Я.Мацюк), у фондах якої на початок серпня 1920 р. нараховувалося 548 назв різних літературних творів у 630 томах²⁹. Тоді ж було придбано й необхідне обладнання для переплетення книжок, що уможливило наново включити до бібліотечного обігу низку цінних видань. Пізніше заходами Українського Горожанського Комітету у Львові, німецьких благодійних організацій та приватних осіб до табору було надіслано значну кількість підручників, що дозволило істотно поповнити книжковий фонд бібліотеки. Бібліотека продовжувала щоденно працювати навіть у самий скрутний для полонених час - впродовж листопада 1920 р., задовольняючи більшість їх прохань³⁰. Крім цього, про

²⁷ Там само, спр.7, арк.6, 8.

²⁸ Там само, арк.8, 11-15.

²⁹ Там само, спр.3, арк.57зв.; див. також: *Віника О.* Вказ. праця. - С.36; *Rezmer W.* Kronika... - S.53.

³⁰ З кружків і відчитової салі // Табор. - 1920. - 11 листопада. - Ч.1. - С.4.

поповнення фондів бібліотеки дбала й Рада старшин табору, яка за рекомендацією «клуба правників» купувала окремі наукові видання, у т.ч. «Національне питання» Бочковського, «Про земельну справу в Україні» Зерінга, «Ремесло і фабрики на Україні» Подолинського та ін.³¹ У кінці 1920 р. провід над нею перебрав М.Данилюк, якому вдалося налагодити систематичну роботу цієї важливої табірної установи. На 23 серпня 1921 р. у бібліотеці нараховувалося 567 книжок³².

Велика увага у таборі приділялася збиранню історичних матеріалів (споминів, новел, карт та ін.), задля чого було створено Редакційний комітет «Альманаха». Заходами його членів та завдяки допомозі з боку Ради було зібрано 57 праць загальним обсягом 925 сторінок, які частинами переправлялися до Львова з ціллю їх збереження та видання. За оцінкою члена Редакційного комітету поручника Я.Кузьміва, найкращі й найповніші нариси були написані про бойовий шлях II-го куреня 8-ої бригади (125 сторінок рукопису і три карти, автор — четар Соячко) і I-го Бережанського куреня 3-ої бригади (87 сторінок, автор - четар - П.Микитин) Української Галицької Армії. Водночас, за словами поручника Я.Кузьміва, гостро бракувало споминів про табірний період існування УГА³³.

За словами одного з мешканців тухольського табору поручника Д.Богачевського - «життєва сила, душевне наставлення і життєрадісність» полонених старшин УГА «найсильніше проявилися у ділянці культурно-мистецького життя». Спочатку в таборі заснувалися два хори під орудою поручника Р.Ставничого і сотника І.Молящого. За допомогою Українського Горожанського Комітету для хорів були придбані музичні інструменти і скоро в таборі повстав оркестр. Організація хору й оркестра, які «плекали музичну культуру, та в цей спосіб сповнили велику культурну місію»³⁴, дозволила активізувати діяльність старшинського артистично-

³¹ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.4, арк.2.

³² Там само, спр.13, арк.9.

³³ Звіт з діяльності Редакційного Комітету // Табор. - 1920. - 10 грудня. - Ч.3. - С.5.

³⁴ Богачевський Д. Табор полонених у Тухолі // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. - Вінніпег, 1958. - С.578.

драматичного гуртка ім.І.Франка, в якому об'єдналося 79 старшин³⁵. Спочатку вистави відбувалися під небом, але в скорому часі комендатура табору передала для театру окремий барак. Зусиллями четарів Е.Козака і І.Кучмака його було відповідно обладнано, споруджено сцену й виготовлено театральні декорації. Його членами було зібрано й невеличку бібліотечку, що нараховувала 46 назв різних драматичних творів, у т.ч. «Наталка-Полтавка» Котляревського, «Украдене щастя» І.Франка, «Хазяїн» І.Тобілевича, «Назар Стодоля» Т.Шевченка, «Тартюф» Мольєра та ін.³⁶ У репертуарі табору переважали побутові п'єси (зокрема — «Невольник», «Перехитрили - пошилися в дурні», «На першій гулі» та ін.).

1 листопада 1920 р. заходами всіх культурних осередків табору було урочисто відзначено річницю «Листопадового зриву». У цей день полонені влаштували проведення «святочного спомину», програма якого включала Богослужіння з панихідою, академію (на ній виступили поручники І.Хічій, Р.Купчинський та сотник В.Соллогуб), концерт (за участю хору старшин під орудою поручника Ставничого та оркестру під управлінням четаря Баландюка). Тоді ж відбулася інсценізація драматичної поеми Р.Купчинського «Великий День» («Перший падолиста»)³⁷.

11 листопада 1920 р. у таборі з'явилося перше число нового рукописного часопису під назвою «Табір». Як зазначалося у редакційній статті цього номеру, трьохмісячна перерва з часу виходу останнього числа «Ради» «показала потребу внутрішнього таборового органу, як буденного насущника кожної з нас одиниці». На думку редколегії, поява часопису продемонструвала бажання полонених старшин не тільки «передавати пережиті враження в формі писаного слова загалови до відома», а й необхідність осмислення щоденних «вісток і вражень»³⁸. Редакція звернулася до всіх старшин з проханням «ставати дописувачами і співробітниками «Табору», [...] так як цею дорогою ми маємо підготовлятися до майбутньої праці в нашій народі так під політичним,

³⁵ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.10, арк.14-15.

³⁶ Там само, арк.1-2.

³⁷ Там само, спр.5, арк.36.

³⁸ Від редакції // Табір. - 1920. - 11 листопада. - Ч.1. - С.4.

соціяльним і економічним оглядом, як і на полі культурно-просвітнього знання»³⁹.

У таборі також видавалась ще два рукописні часописи: спортивний журнал «Спортовець» (вийшло два числа) і гумористичний ілюстрований журнал «Взад» (17 чисел), а також кілька одноднівок («Лежух» та ін.)⁴⁰. У архівному фонді полонених старшин табору Тухоля ЦДАВО України є згадка про існування ще одного видання — часопису «Хрунь»⁴¹. Як зазначав Д. Богачевський, їх видання «не було легкою справою, часопис треба було старанно і виразно написати, то й виходив він тільки в одному примірнику, і то з оригінальними ілюстраціями» роботи полонених Е. Козака і І. Кучмака⁴². Тому не дивно, що табірні газети уважно прочитувались всіма старшинами, переходячи з бараку до бараку. Така увага вояцтва пояснювалася ще й тим, що табірні видання слугували не тільки ефективним засобом гуртування таборян, а також значною мірою задовольняли їх потяг до рідного слова.

Редакцією часопису було започатковано ведення кількох постійних рубрик («Веселий кутик», «Хроніка», «З кружків і відчитової салі», «Приповідки» та ін.). На жаль не можна встановити, коли було припинено видання «Табору», бо у фондах ЦДАВО України зберігається лише три числа цього часопису⁴³.

«Табір» відіграв важливу роль у житті полонених, приміщуючи на своїх шпальтах статті з історії українського національно-визвольного руху, матеріали ідеологічного характеру, критику, вірші, історичні й саркастичні гуморески, прислів'я та приказки. Практично у кожному числі часопису присутні публікації художньо-мистецького напрямку.

На початку листопада 1920 р., через сильні морози і брак палива та відповідних приміщень, майже всі гуртки тимчасово припинили свою діяльність. Але незважаючи на це, вже у

³⁹ Там само.

⁴⁰ Бібліографія української преси в Польщі (1918-39) і Західньо-Українській народній республіці (1918-19) / Уклад Є. Місило. - Едмонтон, 1991. - С. 120, 193, 197.

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 7, арк. 10.

⁴² Богачевський Д. Вказ. праця. - С. 578.

⁴³ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 16.

кінці місяця - "серед тяжких і невідрадних обставин" - члени музичного і драматичного гуртків розпочали підготовку до відзначення 52-ої річниці з дня заснування товариства «Просвіта». Як повідомляв табірний часопис, «помимо холоду проби (репетиції - авт.) відбуваються регулярно. Хор студіює зараз музичну літературу як своїх, так і чужих авторів [...] Оркестра зараз не вправляє зза браку салі, а в дальшій мірі чекає на ноти»⁴⁴.

До того ж, через від'їзд частини старшин з табору, склад хору значно зменшився і це додатково ускладнювало підготовку до майбутнього концерту. Але, врешті-решт, всі труднощі було успішно розв'язано, і 8 грудня 1920 р. у таборі відбувся концерт і сценічна вистава «Кальнишевський у неволі» Б.Лепкого, які були схвально зустрінуті табірним загалом. Перед концертом у всіх старшинських і стрілецьких бараках було зачитано відозву із закликом жертвувати кошти на потреби товариства «Просвіта». Чистий прибуток від влаштування концерту (1460 пол. марок) було передано львівському товариству «Просвіта»⁴⁵.

Початок нового 1921 р. не вніс істотних змін у життя та побут полонених. Незважаючи на значне зменшення їх кількості (за архівними даними на початок лютого 1921 р. у таборі перебувало близько 190 старшин УГА і 30 стрільців)⁴⁶, культурно-просвітницьке життя у таборі не згасало. Навесні того ж року з ціллю її пожвавлення зусиллями членів «Шкільної Ради» (колишнього «просвітнього кружка») для систематичних студій було облаштовано окремих барак та укладено план занять. Після запрошення лекторів для старшин було розпочато «виклади, які тривали від ранку до пізнього вечора з одногодинною перервою на обід. Були там найрізноманітніші курси: підготовчі до гімназійної та семінарської матури, чужих мов, економічні, правничі, стенографічні, книговедення, військової тактики й стратегії та ін.», які, за словами поручника Д.Богачевського, «відіграли

⁴⁴ З кружків і відчитової салі // Табор, 1920. - 11 листопада. - Ч.1. - С.4.

⁴⁵ День 8-мого грудня в Тухольскім таборі // Табор. - 1920. - 10 грудня. - Ч.3. - С.4.

⁴⁶ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.5, арк.25.

дуже важливу та високо-культурну роль в таборовому житті»⁴⁷.

Разом з тим, Рада старшин подбала і про налагодження занять зі стрільцтвом, організувавши для них у березні 1921 р. курс неписьменних⁴⁸. Крім того, як йшлося у «Звіті просвітної діяльності» Ради, у кінці травня ц.р. для стрільців читався т.зв. «загально-просвітній курс», який включав у себе курс для неграмотних (відвідувало 5-10 чол., заняття провадив четар Ф.Лисий), «курс стилістики» для письменних (поручник В.Манько), курс арифметики (керівник - підхорунжий М.Тимошик, пізніше - поручник В.Кашуба) і «науку співу» (поручник В.Манько). Одночасно для стрільців відбувалися і т.зв. «вільні відчити», під час яких були прочитані лекції за темами: «Галицька справа на мировій конференції», «Основи кооперації» (відбулися 31 травня і 2-3 червня 1921 р., лектор - поручник З.Ціховський), «Повстання й істота держави» (1-2 травня ц.р., прочитав - сотник І.Цапак)⁴⁹.

Незважаючи на складні побутові умови, полонені старшини УГА завжди відзначали національні свята та річниці пам'ятних подій. Зокрема, 10 березня 1921 р. всі полонені військовики УГА, зібравшись в одній із землянок, вшанували пам'ять Т.Шевченка. Після спільного співу «Заповіту» і Національного гімну, голова Ради сотник І.Цапак виголосив реферат про значення творчості Кобзаря у визвольній війні українського народу. На закінчення вечора була проведена збірка коштів до видавничого фонду «Учитесь брати мої», яка дала загалом 6500 пол. марок⁵⁰.

Як зазначалося у «Звіті Ради за час від 1 марта до 10 червня 1921 р.», впродовж цього терміну було влаштовано відзначення пам'яті І.Франка, організовано святкування Великодня, причому всі видатки на це були покриті з «Фонду Самопомочи» полонених старшин. 4 грудня 1921 р. спеціальний комітет полонених організував свято "Просвіти", до програми якого увійшли виступи хору під орудою Баландюка, декламації віршів Т.Шевченка та вистава

⁴⁷ Богачевський Д. Вказ. праця. - С.576.

⁴⁸ ЦДАВО України, ф.3522, оп.1, спр.13, арк.3.

⁴⁹ Там само, арк.4.

⁵⁰ Там само, спр.2, арк.1.

"Калнишевський у неволі" Б.Лепкого. З вітальним словом до полонених звернувся поручник Я.Кузьмів. Весь прибуток від влаштування концерту та вистави було передано у дарунок «Просвіті»⁵¹.

Майже завжди під час проведення свят влаштовувалися добровільні збірки коштів на різні благодійні та національні цілі, зокрема за перше півріччя 1921 р. було зібрано 6628 пол. марок на фонд «Учитесь, брати мої», 8950 пол. марок перераховано на потреби товариства «Рідна Школа», ще по 1000 пол. марок було надіслано для спорудження пам'ятника І.Франка та будівництва «Учительського Дому» у Львові. Разом з тим, Рада старшин надавали фінансову допомогу і багатьом мешканцям табору, видавши за цей термін «підмог і беззворотніх позичок» на суму 14966 пол. марок⁵². За весь час існування Ради на просвітні цілі в таборі було витрачено 17177,11 пол. марок, на допомогу стрільцям і старшинам УГА - 34801,20 пол. марок, на фонд «Рідної Школи» 19021,65 пол. марок⁵³.

Ці витрати, а також ведення культурно-освітньої роботи в Тухолі загалом великою мірою було уможливлено тим, що Радою у таборі діяла кантина (буфет) «Рідна Корчма». Завдяки невтомній праці її керуючих - поручника Андріївського і четаря П.Довганя, ця табірна установа перетворилася на головне джерело грошових надходжень Ради старшин, отримавши тільки впродовж лютого-травня 1921 р. 72607 пол. марок прибутку⁵⁴. (Підрахунки авторів).

У грудні 1921 р. у таборі залишилося лише 25 старшин та кілька підстаршин та стрільців⁵⁵, які виявили своє неприхильне ставлення до польської влади. Ця число залишилося майже незмінним (на 26 вересня 1922 р. в ньому нараховувалося 22 старшини, три підстаршини і 9 стрільців УГА)⁵⁶ до терміну ліквідації табору в жовтні 1922 р. Попри своє нужденне життя, нечисельний гурток старшин УГА дбав

⁵¹ Там само, спр.5, арк.35.

⁵² Там само, спр.13, арк.3.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само, спр.2, арк.24.

⁵⁶ Там само, спр.5, арк.10

про розвиток шкільництва на українських землях, задля чого влаштував у вересні 1922 р. збирання книжок різного змісту для бібліотеки Української приватної гімназії ім. М. Шапкевича в м. Долина⁵⁷. 26 вересня ц.р. тухольцями надійшла значна фінансова допомога (1027 чes. крон) від товариства «Самопоміч» з табору Йозефов (Чехословаччина), яка мала бути розподілена між усіма мешканцями табору⁵⁸.

Рішенням Ради старшин (голова - поручник І. Мацієвич) частина цієї суми була витрачена на благодійні цілі: 54,696 пол. марок на допомогу інтернованим галичанам у таборі Каліш (Польща), 8 тис. - товариству «Просвіта», 4 тис. - на потреби українських інвалідів, 15 тис. - книгарні ім. Т. Шевченка для придбання книжок⁵⁹. Ще 10 тис. пол. марок тухольці у кінці жовтня 1922 р. пожертвували товариству «Рідна Школа» у Львові. У зворотному листі-подяці від Українського педагогічного товариства зазначалося, що «лепта ся є тим більш цінною, що зложили її люди, які знаходяться в невідрадних обставинах таборового життя. Є це доказом великого зрозуміння вартости рідного шкільництва для національної справи, що повинно бути приміром для тих [...] які живуть на волі»⁶⁰.

У 1921-1922 р. у Тухолі продовжувала активно працювати табірна бібліотека, у книжковому фонді якої (на 2 квітня 1922 р.) нараховувалося 486 книжок. Для збільшення її фондів Радою у 1921 р. було передплачено 11 часописів та придбано деякі книжки, на що було використано 8122,90 пол. марок⁶¹. У 1922 р. Рада також передплачувала кілька різноперіодичних видань, у тому числі: «Громадський вістник», «Українська трибуна», «Вперед», «Український голос», «Письмо з Просвіти», «Світло», «Будяк», «Господарсько-кооперативний часопис». Крім того, до бібліотеки безкоштовно надходили тижневики «Українське слово», «Український прапор», «Соборна Україна» і місячник «Учительське слово»⁶².

⁵⁷ Там само, арк.8.

⁵⁸ Там само, арк.10.

⁵⁹ Там само, арк.11.

⁶⁰ Там само, арк.12.

⁶¹ Там само, спр.13, арк.3.

⁶² Там само, арк.31.

Разом з тим, передбачаючи наближення терміну остаточного розв'язання табору, членами Ради поручниками Д.Квасницею, І.Мацієвичем, Д.Поклітором і хорунжим В.Самчишиним було прийняте рішення про створення спеціальної комісії, яка мала поступово переслати більшість книжок бібліотеці Українського педагогічного товариства, а театральний інвентар - Українському музею у Львові. Це мало позитивні наслідки - вже на 3 жовтня ц.р. у бібліотеці залишалось тільки 210 назв книжок⁶³.

Попри досить складні умови табірнього існування полонені зуміли за короткий час заснувати у таборі цілу низку культурно-освітніх гуртків, діяльність яких координувалася загальнотабірним представництвом - «Радою старшин». Силами членів цих нечисельних осередків для решти таборян читалося кілька загальноосвітніх та спеціальних курсів, що значною мірою задовольняло природний потяг вояцтва УГА до самоосвіти. «Рада старшин» подбала про організацію викладів і для стрілецтва УГА, проте їх інтерсивність значно поступалася культурно-просвітницькій роботі в середовищі старшинства.

Досить активно у таборі розвинулася і діяльність мистецьких осередків (театру, хору, оркестру), які слугували ефективним засобом гуртування полонених. Незважаючи на брак відповідних приміщень для репетицій та відсутність належних умов для функціонування театру, члени цих табірних інституцій продовжували свою дуже важливу роботу, регулярно готуючи до національних свят театральні вистави і концертні програми. Навіть сильні морози не могли стати на заваді табірним артистам і хористам - їх репетиції тривали по кілька годин у холодному приміщенні, яке тривалий час не опалювалося.

Старшини УГА спромоглися налагодити видання кількох часописів, які хоча й виготовлялися лише в одному (рукописному) примірнику, відігравали у таборі надзвичайно важливу інформативно-консолідаційну функцію. Важливе місце у житті полонених займала товариство «Самопоміч», яке надавало допомогу найбільш нужденним категоріям

⁶³ Там само, арк.34, 37.

полоненого галицького вояцтва. Разом з тим, старшини УГА часто допомагали українським організаціям на галицьких землях, жертвуючи зі своїх обмежених коштів значні суми на загальнонаціональні цілі.

Полонені старшини УГА завжди залишалися свідомі свого високого обов'язку, покладеного на них Батьківщиною. Надзвичайно складні обставини перебування у полоні не похитнули віру старшинства УГА у невмирущість ідеї національного та державного відновлення України, ідеї, якій вони залишалися вірними все своє життя.

І. Монолатій (Коломия)

НІМЦІ ГАЛИЧНИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

За роки утворення Української держави українсько-німецькі відносини вийшли на якісно новий рівень. Українсько-німецьке співробітництво поглиблюється в різноманітних сферах суспільного життя, що позитивно впливає на весь політичний спектр двосторонніх відносин. Широке усвідомлення політичної значимості, життєвої необхідності європейської інтеграції, підтримка курсу багатовекторної політики Української держави сприяють налагодженню двосторонніх взаємин¹.

В умовах розширення взаємин між Україною та ФРН особливого значення набуває дослідження історії німецького населення України, яке в силу різних історичних обставин опинилося поза межами етнічної Батьківщини. Вивчення особливостей політичного і національного становища німецької діаспори в Галичині міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.), яка є складовою спадщини української нації – одне з

¹ Tarasjuk B. Rede bei der Gründung des deutsch-ukrainischen Forums // SzDUB. 1999. Nr. 3. – S. 212; Bettzuege R. Die Beziehungen Deutschlands zu Rußland, der Ukraine und Belarus'. Chancen und Perspektiven // Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens. 2000. 50. Jhg., Heft 5. – S. 471.